

A DUALIZMUSKORI MAGYARORSZÁG KULTÚR/ POLITIKAI PROBLÉMÁJA: AZ ANALFABÉTIZMUS

A kiegyezést követően – melyet lényegében négy törvény alapozott meg /1867. évi XII., XIV., XV. és XVI. t.c./¹ és melyeket 1867. március 20-án fogadott el az egy hónappal korábban alakult Országgyűlés – kezdetét vette a magyar nemzetállam intenzív újra/építése és korszerű intézményesítése. Az Osztrák-Magyar Monarchiát, különösképpen Magyarországot számos, különféle kultúrájú nemzetiség és sokféle műveltségi színvonalon álló népesség alkotta. A magyar kormányok országépítő és korabeli modernizációs törekvései alapvetően a – valószínűleg a *Karolingoktól* származó – szent istváni intelmekre épültek. A kormányzatok, „a soknemzetiségű ország az erős ország” jegyében szándékozták megteremteni a „különbözőségek egységét”. A dualizmuskori Magyarország valamennyi kormánya stratégiai feladatnak tekintette a kulturális élet fejlesztését. Arra törekedtek, hogy olyan műveltséget alapozzanak meg az állami iskolarendszer és a társadalmi erők által szerveződött iskolán kívüli népművelés – a megszületett és kialakuló felnőttoktatás – terén, amely képes elősegíteni a gazdaság fejlődését, de hozzájárulhat a politikai egyetértés/konszenzus megteremtéséhez is. Az analfabéták nagy száma azonban komoly problémákat okozott. Nemcsak a fejlődést akadályozta, de kedvezőtlenül hatott a társadalom demokratizálására is.

1 A kiegyezés alapvetően lényeges törvényei: 1867. évi XII. törvénycikk A magyar korona országai és az Ó Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról. 1867. évi XIV. törvénycikk Azon arányról, mely szerint a magyar korona országai az 1867. évi XII. törvénycikkben a *sancio pragmatica sanctio* folytán közöseknek ismert államügyek terheit ezentúl viselik. 1867. évi XV. törvénycikk Az államadóságok után a magyar korona országai által vállalandó évi járulékról. 1867. évi XVI. törvénycikk A magyar korona országai és Ó Felsége többi királyságai és országai közt kötött vám- és kereskedelmi szövetségről.

A statisztikai adatok szerint az analfabéták számaránya 1880-1900 között, a 6 éven felüliek esetében a következő oldalon látható képet mutatta.²

Más adatok szerint Magyarországon 1880-ban 56,5%, 1890-ben 46,8%, 1910-ben 31,3% nem tudott írni-olvasni a hat éven felüli lakosságból – olvasható a Magyar Pedagógiai Lexikonban.³

Társadalmi kezdeményezések kormányzati támogatással
A kormányzat és ellenzék egyaránt egyetértett a tömegek kulturális felemelkedésének szükségességével. Az *Andrássy-kormány* /1867. 02. 20.–1871. 11. 14./ polgári-liberális ellenzéke, *Türr István* /1825. 08. 11.–1908. 05. 03./ és *Irányi Dániel* /1822. 02. 24.–1892. 11. 02 / is egyetértett *Eötvös József* /1813. 09. 03.–1871. 02. 02./ kultuszminiszter /1867. 02. 20.–1871. 02. 02./ törekvéseivel, amely a nép műveltségének emeléséhez elengedhetetlenül szükséges állami népiskolák létesítése és fejlesztése mellett szorgalmazta a társadalmi részvételt is. *Eötvös* különösen sokat várt az egyesületektől. A Pesti Napló 1867. július 3-án megjelent számá-

2 Az első négy magyar népszámlálás kizárólag a népesség írni-olvasni tudásának megállapítására szorítkozott. Azt a gyakorlatot követték, hogy mindazokat, akik az alsófokú iskolának legalább egy osztályát elvégezték, írni-olvasni tudónak tekintették még abban az esetben is, ha pl. betegség vagy idős kor következtében ezt a tudásukat nem használták vagy elfelejtették. A régebbi népszámlálások az analfabétizmust a 6 éves és idősebb népesség vonatkozásában vizsgálták /a 6 éven aluliakat analfabétának tekintették, az első osztályosokat pedig bevallás szerint minősítették írni-olvasni tudónak vagy nem tudónak/ és csak 1949-ben tértek rá a 7 éves és annál idősebb népesség vizsgálatára, mert rájöttek, hogy a 6 esztendőes gyermekek java része még nem tanulhatott meg az első iskolaév első negyedében írni-olvasni.
3 Magyar Pedagógiai Lexikon. A Magyar Pedagógiai Társaság megbízásából Finánczy Ernő és Kornis Gyula közreműködésével szerkesztette Kemény Ferenc. Révai Irodalmi Intézet Kiadása, Bp. 1933, 77.p.

	1880 /%/	1900 /%/	Az analfabéták arányának változása 1880-1900 között /%/
Osztrák Császárság	34,4	27,4	7,0
Csehország	8,5	5,3	3,2
Dalmácia	87,3	73,6	13,7
Galícia	77,1	63,9	13,2
Alsó-Ausztria	8,5	6,0	2,5
Felső-Ausztria	8,6	5,8	2,8
Bukovina	87,5	65,2	22,3
Karintia	39,6	24,0	15,6
Krajna	45,4	31,4	14,1
Salzburg	11,7	8,7	3,0
Osztrák Szilézia	11,8	11,2	0,6
Stájerország	27,8	18,0	9,8
Morvaország	10,4	7,8	2,6
Tirol és Vorarlberg	9,7	18,0	9,8
Tengermellék	56,8	38,2	18,6
Magyar Királyság	58,8	41,0	17,8

Az analfabéták aránya Magyarországon /1869 – 1910/

Horvát-Szlavonországgal	6 évesnél idősebb népesség	Ebből írni-olvasni nem tud	%
		1000-ben	
1869	12 351,3	8 760,7	68,7
1880	13 039,1	7 649,9	58,7
1890	14 433,6	7 107,3	49,4
1900	16 183,1	6 586,7	40,7
1910	17 656,3	5 881,1	33,3

ban népnevelési egyletek alakításának a fontosságára hívta fel a figyelmet. Arra számított, hogy a népiskolai törvény megalkotásának, a népiskolai hálózat kiépítésének időszakában a társadalom közösségei is hozzájárulhatnak az alapfokú oktatási rendszerhez, különös tekintettel a felnőttoktatásra.⁴ Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter, a minisztérium hivatalos orgánumban, – hogy a nemzetiségi tanítók is anyanyelvükön olvashassák az 1868 és 1874 között hét nyelven megjelent – *Néptanítók Lapja*-ban sürgette a tanítókat és a közösségeket, hogy alakítsanak népnevelési egyesülete-

4 Felhívás népnevelési egyletek alakítására [Pesti Napló, 1867, 181. sz.].In: Eötvös József: Kultúra és nevelés. Bp., 1976, 330–331. p.

ket, amelyek „a kultúra váraiként” szolgálnának, ahol a felnőttek megszerezhetik azokat az ismereteket, amelyeknek elsajátítását önhibájukon kívül, gyermekkorban elmulasztották.⁵ Az emigrációból hazatért, gyakorlatias *Türr* nemcsak egyetértett a kultuszminiszterrel, hanem megtapasztalva a hazai viszonyokat, a gazdaság élet valóságát, úgy vélte, hogy legalább akkora figyelmet kell fordítani a felnőttoktatásra, mint a felnövekvő nemzedék nevelésére. A kiegyezést követő évek számtalan problémája mellett a felnőttoktatás állami eszközökkel való megoldása szinte lehetetlen volt. *Türr* arra a történelmi tapasztalatra épített, mely szerint

5 Néptanítók Lapja, 1868. február 1. I. évf. 1. sz. 6–7. p

az ország fejlődésének a kérdése, a török kiűzése után a társadalom ügyévé vált. Amíg a nyugat-európai országokban az államhatalom maga hozta létre a kulturális intézményeket, addig a török kiűzését követő időszakban a magyar társadalom arra kényszerült, hogy az államhatalommal szemben teremtse meg a nemzeti kultúra intézményeit, támogassa a kulturális mozgalmakat. Igaz volt ez a kisiskolák létesítésétől a nagy nemzeti intézmények létrehozásáig. *Türr* úgy vélte, hogy kezdeményeznie kell egy olyan mozgalmat, amely elősegítheti az Eötvös-féle népoktatás, felnőttoktatás irányában történő intézményes kiterjesztését. Energikusan fogott a munkához. Felhívást tett közzé 1868. szeptember 30-án, amelyben egy népnevelési szövetség létrehozására és népoktatási körök szervezésére szólított fel, elsősorban azzal a céllal, hogy az analfabétákat – főleg a felserdült ifjakat és a fiatal felnőtteket – megtanítsák írni és olvasni. *Türr* közvetlenül is részt vett a szervező munkában. Közreműködésével szülővárosában, Baján, 1868. október 20-án a városháza nagytermében népoktatási kör alakult, amelyet később több is követett az ország /Szabadka, Szeged, Kecskemét.../számos részén.

A magyar felnőttoktatás története *Türr* munkálkodásának kiemelkedő eredményeként tartja számon az 1870. február 27-én megalakított Népoktatási Központi Kört, amely decemberben Pesti /majd 1872. november 17-én megalakult Budapesti/ Népoktatási Kör elnevezést viselte.⁶ A bizottmány – amelynek maga *Eötvös József* is a tagja volt

6 Gyulay Béla: A felnőttek oktatása és a Budapesti Népoktatási Kör története. Bp., 1891, 6–16. p.; továbbá: Az Országos Népoktatási Egyesület /a Budapesti

– nevében *Türr István* a Néptanítók Lapjában, 1870. május 25-én felhívásban is szorgalmazta népoktatási körök alakítását.

A *Türr István* magyar és német nyelven elkészített alapszabályzata szerint működött Kör kezdetben figyelemreméltó eredményeket ért el. /A 19 század utolsó negyedében a főváros lakosságának mintegy 55-67 %-a német nyelven beszélt! / Az oktatás ősze és télen történt 3-6 hónap időtartammal. Az előadások kezdési időpontjai szórtságot mutattak október/november és január/április között. Az analfabétáknak hetente háromszor este 7-től 9-ig tanították az olvasást az írást, a fogalmazást, a számolást. A foglalkozások általában heti három-hat estén folytak, voltak olyan helyek, ahol naponta. A tanfolyamok magyar és német nyelven kerültek megtartásra és többnyire a mezőgazdasági munkák megindulásához igazodtak, március és április végén fejeződtek be. Külön tanmenet került kidolgozásra a kezdők és a haladók számára. A felnőttoktatásban résztvevőket nemek szerint külön választották. A statisztikai adatok alapján a Kör első tíz évében mintegy 16 000 hallgató vett részt különféle tanfolyamokon.⁷

Eötvös meggyőződésből és következetesen támogatta *Türr* kezdeményezését. Úgy vélte, hogy a társadalomnak felelősségteljes szerepet szükséges vállalnia a nép műveltségének emelésében. A kultuszminiszter a felnőttoktatásról való társadalmi gondoskodást valójában az Országgyűlésben meg-

Népoktatási Kör / 42 esztendő működése és az 1911–1912. évi jelentése. Bp., 1912

7 Dr. Gyulay Béla /szerk./: Az országos Központi és Budapesti Népoktatási Körök működése 1868–1885, Bp.

Tanév	Fő
1870/71	1 880
1871/72	2 294
1872/73	1 922
1873/74	2 037
1874/75	2 174
1875/76	1 589
1876/77	1 039
1877/78	1 001
1878/79	1 030
1879/80	846
Összesen	15 812 /Ebből férfi: 8935, nő: 6877/

hozott 1868. évi XXXVIII. tc. kiegészítésének tekintette.

A felnőttoktatás kormányzati /állami/ támogatásának szükségességét *Irányi Dániel*, Pécs ellenzéki képviselője által kezdeményezett előterjesztés „vetette fel és alapozta” meg 1869. november 30-án. A képviselő „A felnőtt személyek elemi oktatásának előmozdítása” érdekében – többek között – százezer forint megszavazását indítványozta az Országgyűlésben, amelyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter segély formájában használhatna fel. Érdemi reagálás hiányában december 16-án interpellációban sürgette javaslatának bizottsági véleményezését. Ekkor csupán félsikerrel, mert a pénzügyminiszter ígérte követően, – hogy majd erre később, a budget tárgyalásakor térnek vissza – levették a napirendről. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium /VKM/ 1870. évi költségvetésének vitájában, 1870. március 1-én *Irányi* ismét emlékeztette a képviselőket és a kultuszminisztert is az általa benyújtott javaslatra. *Eötvös* „nagy fontosságú tárgy”-nak nevezte *Irányi* előterjesztését. Válaszában hangsúlyozta a társadalom felnőttoktatás terén kifejtett jelentőségét, és jelezte az állami szerepvállalás megkerülhetetlenségét is. „Én részemről, főként jelent pillanatban, ezen ügyet másként, mint társadalmi úton, elősegíteni nem tudom. Ha a minisztérium, a kormány kezében egy bizonyos összeg van azon meghagyással, hogy ily természetű társulatokat segélyezzen, amennyiben azok célszerűen működnek, teljes meggyőződésem szerint sokkal többet fogunk elérni, mintha ugyanazon összeget egyenesen, hivatalos úton akarnók alkalmazni.”⁸ A minisztériumi pótköltségvetésben a kultuszminiszter ötvézezer forint megszavazását javasolta. Az összeg még így is jelentős nagyságrendűnek volt mondható. A pénzügyi bizottság csupán az összeg felét akarta elfogadtatni az Országgyűléssel, a vitában azonban *Eötvös* érvei győztek. A képviselők 1870. június 26-án jóváhagyták a kultuszminiszter javaslatát.

Eötvös József arra törekedett, hogy a VKM-nek juttatott összeget célszerűen és hatékonyan használja fel. Az 1870-ben közzétett – a felnőttképzés történetében a „szabadoktatás Magna Chartajaként” emlegetett – körrendeletében arra buzdította a tanítókat, hogy segítsék a műveltségben elmaradottakat. A kezdeményezése támogató visszhangra talált, mert a néptanítók első egyetemes gyűlésén, 1870 augusztusában a fiatalok és a felnőttek oktatásának, írni és olvasni tanításának

országos megszervezése is felvetődött. Elfogadta a pécsi képviselő, *Irányi Dániel* érveit, aki a tanítók, tanárok fokozott bevonását indítványozta az analfabétizmus felszámolása érdekében. Kérte a tanfelügyelőket és az iskolafenntartó hatóságokat, megszólította a néptanítókat, a lelkészeket és „más erre alkalmas embereket”, hogy vegyenek részt a felnőttoktatásban, az írás, az olvasás és egyéb elemi tudnivalók megtanításában. Példát mutatott a Néptanítók Lapjának szerkesztője. *Kőrösi Henrik* /1859. 08. 01.–1930. 08. 27./ tanfelügyelő nemcsak lapszerkesztőként, pedagógiai szakíróként vett részt a felnőttképzés támogatásában, tanfolyamokat is szervezett analfabéták számára.⁹ Az ellenzéki képviselő *Irányi Dániel* azt is javasolta, hogy „A minisztérium a tanítóknak minden olyan felnőtt után, aki megtanult annyira írni-olvasni, hogy a felfogásához mért tartalmú nyomtatványt, nemcsak folyékonyan olvassa, hanem tartalmát meg is érti, három forintot fizet. Olyan egyén után, aki már tudott olvasni és csak írni tanult meg két forintot.”¹⁰ *Eötvös* csekély módosítással elfogadta *Irányi* javaslatát. Rendelkezett, hogy minden felnőtt után, aki megtanult írni és folyékonyan, érthetően olvasni és erről sikeres vizsgát tett, három forint, a csak írni tudókért két forint, a számolásból, történelemből és földrajzból vizsgázottakért pedig tantárgyakként egy-egy forint honoráriumot ígért. *Eötvös* több ok miatt is fontosnak tartotta, hogy a tanítók és a tanárok vállaljanak meghatározó szerepet és feladatot a felnőttoktatásban, az analfabéták írni és olvasni tanításában. Részint mert alapvetően bennük látta a szakmaiság biztosítását, részint, mert akkoriban egy tanító átlagos évi fizetése 200 forint körül mozgott és ez a pótló jövedelem nem számított csekély összegnek. Az eredmény figyelemre méltó volt. Az 1871. évi minisztériumi nyilvántartás szerint 23 500 felnőtt tanult meg írni és olvasni.¹¹

A társadalom áldozatvállalása és a kormányzati támogatás megjelenése jelentős lépés volt a felnőttoktatás és az analfabéta kurzusok megszervezésében. A hatékonyságot és az eredményességet azonban jelentősen befolyásolták a körülmények. *Eötvös* ugyan szorgalmazta, hogy a felnőttoktatást

9 Pukánszky Béla: Magyar pedagógiai lexikonok. www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=tartalom sor/1174 / letoltve: 2011. 12. 19./

10 *Irányi Dániel* parlamenti felszólalása a felnőttek oktatása ügyében (1869). Országgyűlési Képviselőház Naplója, 1869/72. IV. köt.

11 A vallás-és közoktatásügyi miniszternek a közoktatás 1870. és 1871. évi állapotáról szóló s az országgyűlés elé terjesztett jelentése 1872, Buda, 1872, 89–90. p.

végző társadalmi egyesületek vallásra, felekezetre való tekintet nélkül alakuljanak meg, a valóságban többnyire nem így történt. Az egyházak a társadalom képviselőinek tartották magukat, a kormánnyal való együttműködést „el nem fogadható engedménynek tartották”, a nemzetiségiek pedig bizalmatlanok voltak, mindegyik attól félt, hogy az egyletekben túlságosan erős lesz az állami befolyás. A korabeli értelmiségi körökben sem találtunk támogatói táborra a felnőttoktatás, mint amekkorára szükség lett volna. *Türr*, aki mintegy negyed századon át fejtette ki aktivitását, részint növekvő megbízásai, részint egészségi állapotának megromlása miatt háttérbe vonult. A Budapesti/ Népoktatási Kör 1902/03-as tanévről készített beszámolójában keserűen írta: „csak kevesen értették meg, s azon kevesek nagy része is már kidőlt immár a zászló alól, új erőket pedig megnyerni a mai közönyös és elanyagiasodott korunkban már alig sikerül, holott soha nem volt nagyobb szükség a mi munkánkra.”¹²

A *Türr István* kezdeményezésére és közreműködésével létrehozott Népoktatási Központi /Pesti, Budapesti/ Kör statisztikai adatai az oktatás sikerességét mutatták, a tanfolyamok látogatottságának a csökkenése azonban jelezte a problémákat. Az analfabéták száma nem lett jelentősen kevesebb. A felnőttoktatás, az analfabéta tanfolyamok problémáit, a fűtés és a világítás, a taneszköz költségeit fedező anyagi hiány, majd az 1872/73. tanévtől a tiszteletdíjak akadozó kifizetése csak fokozta. Az 1908-ban alakult Országos Közművelődési Tanács szerint „az analfabéták, kik többnyire a legszomorúbb közgazdasági viszonyok között élnek s a tanuláshoz szükséges tankönyveket és írószereket a legtöbbször nem áll módjukban beszerezni, s ezért sokan megriadva a felmerülő költségektől, a tanfolyam ingyenessége dacára, elmaradnak... Az analfabétizmus elleni küzdelem eredményességének... két súlyosabb akadályja van. Az egyik az analfabétákat jellemző álszemérem, mellyel tudatlanságukat leplezni igyekeznek, illetve a tanfolyamokról való beiratkozással azt bevallani szégyenlik. A másik abban a körülményben rejlik, hogy az analfabéták nagy része bizonyos munkaalkalmak elvesztése nélkül a tanfolyamokat rendszeresen támogatni képtelenek.”¹³ Az analfabéta oktatás feltételrendszere és társadalmi megítélése jóval később sem sokat változott. A „Magyar tanítók lexikona” szerint „Az ötven évnél idősebbek, cigányok, gyengeképtelenségűek stb. tanítása – a legjobb igyekezet mellett sem kecsegtet sikerrel. Viszont hazafias emberbarát,

tanítói és népművelői kötelességünk ezeken kívül mindenkit az írás, olvasás, számolás elemeire megtanítani, még abban az esetben is, ha működésünk területén csupán 1-2 olyan egyén akad, aki koránál és képességeinél fogva megtanítandó. Ez esetben a tanítás nem iskolai módszerrel, előre elkészített tananyag beosztással, órarend szerint történik.”¹⁴

Az analfabétizmus elleni küzdelem a társadalom és az állam közös érdeke/ügye

Minden érdekelt számára nyilvánvalóvá vált, hogy az analfabétizmus felszámolása a társadalom és az állam közös feladata, ügye és érdeke. *Türr István*, a felnőttoktatást – különös tekintettel az analfabéták írni-olvasni és számolni tanítását – alapvetően társadalmi mozgalmak kormányzati segítyezéssel képzelte el. Az Országgyűlésben 1869. november 30-án elhangzott *Irányi-féle* javaslat azonban, nem csak azt tartalmazta, hogy az államnak kötelessége anyagi terheket vállalni a társadalmi kezdeményezések támogatásában, felvetette és körvonalazta a felnőttoktatás törvény által történő szabályozásának szükségességét is. *Irányi* a törvényjavaslatában körvonalazta az iskolán kívüli felnőttoktatás feladatát. „Ily tanítás szabadon választott tárgyai: olvasás, írás, fejbeli számolás és a hazai mértékek ismerete. Hazai földleírás és történelem. Gyakorlati útmutatások a mezei munkálkodás, különösen a kertészet köréből. A polgári jogok és követelmények ismertetése. Végre a rajz”¹⁵ A törvényjavaslatban részletezte is a feladatokat.

„1. Felnőttoktatás a nők számára, tárgyai: népszerű nevelés- és közérkölcstan, háztartástan, konyhakertészet, selyemtenyésztés és egészségtan, heti öt órában.

2. Felnőttek oktatása földművesek számára, tárgyai: népszerű nevelés- és közérkölcstan, okszerű gyakorlati gazdaságtan, gyakorlati kertészet, méhészet, selyemhernyó tenyésztés és egészségtanból a test övése és ápolása, heti öt órában.

3. Felnőttek oktatása iparosok számára, tárgyai: nevelés- és közérkölcstan, nemzetgazdaságtan, áruismeret, egészségtan, és az ember természetrajza, heti öt órában.”¹⁶

14 Magyar tanítók lexikona. Második kiadás. Bp. Szerk: Bene Lajos, 34. p.

15 Novák József: A magyar népművelés története I. 1772–1919. Bp. 1986, Tankönyvkiadó, 12. p., T. Kiss Tamás: Felnőttoktatás-történet Magyarországon. Educatio, VIII. évf. 1999. 1. sz. 3–13. p.

16 Irányi Dániel parlamenti felszólalása a felnőttoktatás ügyében /1869/. Országgyűlési Képviselőház Naplója, 1969/72.IV./

12 Országos Levéltár: *Türr* iratok 2433.

13 Közművelődés, 1924. 7–8. sz. 347. p.

Az Országgyűlés, *Irányi* 19 pontból álló törvényjavaslatát, a *Deák Ferenc* /1803. 10. 17.–1876. 01. 28./ vezette III. Osztályhoz utalta, hogy tárgyalja meg. Az előterjesztést a testület 1870. március 19-én¹⁷ megvitatta, némi alaki változtatásokkal és tovább konkretizálva az oktatás tartalmát, azt elfogadta. Az átdolgozott törvényjavaslat azonban nem került az Országgyűlés elé, mert *Eötvös József* 1871. február 2-án meghalt.

Irányi Dániel javaslata a korabeli Magyarország valóságos – és kívánatos – társadalomképét, struktúráját vette alapul. A felnőttoktatás kiemelt céljának tekintette a feudálisztikus jelleget még őrző, ám attól már némileg eltávolodni akaró mezőgazdasági /paraszti/ dolgozókat, továbbá azt a vállalkozói, iparos réteget, amely a korabeli kapitalizmus törvényei alapján kezdett részt venni az ország gazdasági életében. A javaslatban külön paragrafus szövege arról, hogy a 15 éven aluli személyek nem tanulhatnak együtt a felnőttekkel, utalva ezzel a felnőttoktatás differenciált jellegére. A leginkább figyelemreméltó rész a nők műveltségének emelése érdekében megfogalmazott bekezdés volt. Fontosnak tartotta a nők bevonását a felnőttoktatásba, úgy, hogy azok egyenlő elbírálás alá estek a férfiakkal. A kezdeményezése összhangban állt az 1867 májusában felállított „önálló magyar statisztikai szolgálat” kimutatásaival.

Keleti Károly /1833. 07. 18.–1892. 05. 30./ a korabeli KSH első elnöke¹⁸ az 1870-es népszámlálás eredményeinek ismertetésekor külön kiemelte az olvasni és írni tudó, valamint a csak olvasni tudó nők csekély arányát. Feltételezése szerint ennek oka az elemi népoktatás hiányosságaiban és a női munkavégzés sajátosságaiban keresendő, tehát a nők vagy meg sem tanulnak írni-olvasni, vagy a későbbiekben ezt a tudást kellő gyakorlás hiányában elfelejtik. Az 1870-es adatfelvétel eredményei szerint Magyarországon hozzávetőleg csak minden negyedik, Erdélyben csak minden tizedik nő tudott írni és olvasni. A korabeli Pesten és Budán ezek az arányok ugyan kedvezőbb képet mutattak, de nők esetében itt is alig haladták meg az 50%-ot, ráadásul Pesten kétszer annyi volt az analfabéta nő, mint a férfi.¹⁹

17 *Irányi Dániel* törvényjavaslata a felnőttek oktatásának előmozdításáról /1870/. Az 1869/72. évi Országgyűlés irományai.

18 Az 1867. február 20-án hivatalba lépett *Andrássy-kormány földműves-, ipar-és kereskedelemügyi minisztere, Gorove István* /1818. 08. 23.–1881. 05. 31./ ez év májusában felkérte *Keleti Károlyt*, hogy szervezze meg az önálló magyar statisztikai szolgálatot.

19 *Freit Judit-Balázs Péter: Kékharisnyák szorításban. Valóság*, 2008, LI. Évfolyam 12. sz.

Eötvös József halálát követően a kultusztárca székét rövid ideig a jogász végzettséggel rendelkező *Pauler Tivadar* /1816. 04. 09.–1886. 04. 30./ foglalta el. *Pauler* fontosnak tartotta a felnőttoktatást. Kultuszminiszterként /1871. 02. 10.–1872. 09. 04./ személyesen is igyekezett tapasztalatokat szerezni. Meglátogatta a Pesti Népoktatási Kör terézvárosi tanfolyamát, ahol a tizenegy helyiségében mintegy 800 tanuló felnőttet talált. Fontosnak tartotta az analfabétizmus felszámolása érdekében folyt társadalmi tevékenységet segítő kormányzati támogatás fenntartását. A tárca költségvetésében 1871-ben és 1872-ben is szerepelt 50 ezer forint. *Pauler* egyetértett *Irányi* törekvésével is, hogy a felnőttoktatást törvénnyel szükséges szabályozni. El is készítette egy hét szakaszból álló törvényjavaslatot²⁰ a felnőttoktatásról, amelyet 1871. december 4-én terjesztett az Országgyűlés elé. Beszédében hivatkozott az elért eredményekre: egy év alatt 23 179 felnőtt tanult meg írni-olvasni. A törvényjavaslat valóságos megtárgyalására azonban nem került sor. Lekerült az Országgyűlés napirendjéről. *Pauler* 1872. szeptember 4-től megvált a kultusztárcától, a *Lónyay-kormány* /1871. 11. 14.–1872. 12. 05./ igazságügyi minisztere lett.

A kultusztárca vezetését *Eötvös József* sógora, *Trefort Ágoston* /1817. 02. 07.–1888. 09. 22./ vette át. Hosszú ideig – hat kormányban²¹ – mintegy tizenhat éven át töltötte be ezt a posztot. *Trefort* miniszterségének /1872. 09. 04.–1888. 08. 22./ kezdetén egyetértett a társadalmi kezdeményezések, analfabéta kurzusok állami támogatásával, mi több a tárca költségvetésében 1873-ban, 70 ezer forintra növelte a felnőttoktatás segélyezését.

Az 1870-es évek közepétől azonban kezdett áthangolódni a magyar társadalmi és politikai élet. *Eötvös* és *Türr* felnőttoktatása a magyar társadalom legszélesebb köreit érintette. A népoktatási körök tevékenysége elsősorban az elemi ismeretek átadására szorított. Az 1870-es évek második felétől, az 1800-as évtized elején kiszélesedő „társadalmi nevelés” célja már ennél jóval szélesebbé vált és a területe is átfogóbb lett. A millennium évében bevezetett új kezdeményezés és fogalom – a közmű-

<http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazone=263&lap=1/letoltve:2011.11.16./>

20 *Pauler Tivadar* törvényjavaslata a felnőttek oktatásáról. 1869/72. Országgyűlés irományai. XII.

21 *Lónyay-kormány*: 1871. 11. 14.–1872. 12. 05., *Szlávay-kormány*: 1872. 12. 05.–1874. 03. 21., *Bittó-kormány*: 1874. 03. 21.–1875. 03. 02., *Wenckheim* – kormány: 1875. 03. 02.–1875. 10. 20., *Tisza Kálmán* kormány: 1875. 10. 20.–1890. 03. 15.

velődés – már kezdett elszakadni attól a társadalmi alaptól, amely az *Eötvös* és *Türr-féle* felnőttoktatási körök szükségességét felvetette. *Jancsó Benedek* /1854. 11.19.–1930. 06. 27./ a változásokról 1907-ben a következőket írta: „Az 1869-ben megkezdett nagy közművelődési akció...a népről egészen átment a magyar értelmiség túlnyomó nagy többségét magában foglaló középosztályra. Célja többé nem a népműveltség széles körben való elterjesztése volt, hanem az értelmiség – a magyar középosztály – kulturális fajsúlyának emelése azért, hogy vele a nemzeti egység alapjául szolgáló kulturális egyesülést a magyarság és az országban lakó más nemzetiségek között előkészítse.”²²

Trefort érzékelte a megváltozott társadalmi és gazdasági állapotokat, az új követelményeket. Változtatni akart. A vármegyék tanítóihoz, tanáraihoz fordult, kérte a felnőttoktatással kapcsolatos tapasztalataikat. Voltak, akik az oktatás megszüntetését szorgalmazták, mások arra apelláltak, hogy pénzt von el az iskolai oktatástól. Akadtak, akik a felnőttképzés tartalmi és anyagi átláthatatlanságát tették szóvá. Az egyházi fenntartású iskolák tanítói szinte egyöntetűen elutasították a felnőttoktatás kormányzati támogatását. Szembetűnő kifogásként szerepelt, hogy a tanítók nem, vagy csak nagy késéssel kapták meg a juttatásaikat. A válaszokat az 1874-es Tanító-nagygyűlés napirendjére tűzte, de nem született egységes álláspont. *Trefort*, ezért mert a tanítók sem voltak egységesek a felnőttoktatás szervezésének és bonyolításának kérdésében, megszüntette az állami támogatást. A kultuszminiszter döntését látszólag „szakmai indokok”, valójában új oktatás stratégiai szempontok határozták meg. A 19. század végén egyre konkrétábbá vált a közoktatással szembeni társadalmi, gazdasági és politikai igény. A hangsúly az 1870-es évek második felétől az *Eötvös József* népoktatási elgondolásával szemben, az új ipari-kereskedelmi oktatási formák irányába tolódott el. *Trefort* úgy vélte, hogy az *Eötvös-féle* általános műveltséget előtérbe helyező, s kevésbé képesítést biztosító elgondolás már kevés volt, és nem felelt meg a polgárosodó, dualista Magyarország igényeinek.²³

Trefort döntését a korabeli politikai valóság is befolyásolta. A kiegyezést követő években, *Eötvös József* arra törekedett, hogy anyagilag segítse – a vallási felekezetekhez és nemzetiségekhez való

tartozás nélkül – a művelődéshez való jog érvényesülését. Az európai kultuszminiszter ugyanakkor arra figyelmeztetett, hogy káros lenne, ha az alfabéta kurzusok égisze alatt, a felnőttoktatás céljából alakult egyletek keretei között hitbéli tevékenységek folyának, és politikai ideológiák intézményesülnének. A „politikamentes” állami és kormányzati elképzelésekről már a kiegyezést követő években kiderült, hogy lehetetlen elvárás, a felnőttoktatási egyletek és kurzusok ilyenén való működéséről vallott eötvösi elképzelés idealisztikus. A kiegyezés, a török és a Habsburg-ház több évszázados uralma után, a soknemzetiségű Magyarországot az Osztrák-Magyar Monarchia egyik vezető nemzetévé tette. Magyarországon a „nyelvében él a nemzet” elv jegyében, intenzív nemzetállam építés kezdődött, amely különösen felerősödött a millennium évétől. A magyar nemzeti kulturális /oktatási, művészeti és tudományos/ intézményrendszert létrehozó állami és kormányzati törekvések mellett és ellen az 1870-es évek második felétől, főként az 1890-es évtizedtől nemcsak erősödött és mind nagyobb teret foglalt el a társadalmi talajon szerveződött – alapvetően – informális felnőttoktatás, hanem annak sajátos át/rendeződésére is sor került. Az egyházak – különösen – *Eötvös* minisztersége idején még ellenállást fejtettek ki az állami/kormányzati törekvésekkel szemben, a századforduló előtti években már „kiegyezésre törekedtek”, mindinkább közeledtek az állami politikához. Igaz volt ez a katolikus, a református felekezetekre, és a zsidó hitközösségekre egyaránt. A felnőttoktatás felerősítette a nemzetiségi törekvéseket is. Egyletei és közösségei a felnőttoktatást olyan autonóm szabadoktatási formáknak tekintették, melyek nem titkoltan, politikai tevékenységekhez és ideológiai kurzusok megszervezéséhez nyújtottak feltételeket és kereteket. A korabeli felnőttoktatás „palettáját” tovább színesítették, gazdagították a különböző szociális szervezetek és politika alakzatok. A megalakult szakszervezetek mellett különösen kiemelkedett a Magyar Szociáldemokrata Párt felnőttoktatási tevékenysége.

A magyarországi szabadoktatás „teljes palettáját” és a felnőttoktatás egymástól igencsak eltérő irányzatait az 1907. október 2-tól 6-ig megrendezett Pécsi Szabadtanítási Kongresszus mutatta meg. A Kongresszus összehívásának és megrendezésének gondolata a kormányzati támogatást maga mögött tudó *Szabad Lyceum* és az *Erzsébet Népakadémia* 1906. május 21-én megtartott együttes bizottsági ülésén vetődött fel. Az volt a szándék, hogy a Kongresszuson ideológia és politikamentes felnőtt-

22 Szabadoktatás Országos Szervezete. Az Országos Közoktatási Tanács kebelében 1907- és 1908-ban folytatott tárgyalások iratai. Bp. 1909. 41–42.p.

23 Mann Miklós: *Trefort Ágoston élete és működése*. Bp. Akadémiai Kiadó, 1982, 75. p.

oktatási határozat kerüljön elfogadásra. A különböző irányultságok, különféle formák és szabadoktatási módszerek azonban nemcsak érzékeltették a hazai felnőttoktatás kiszélesedését és differenciálódását, de megmutatták azokat az ellentéteket, sőt törésvonalakat is, melyek feszítetően hatottak a hazai szabadoktatás szerkezetére. A Kongresszus ráébresztette a kormányzatot, hogy az 1880-as és az 1890-es évekhez viszonyítva erőteljesebben szükséges növelni az állami jelenlétet a felnőttoktatásban. A legkülönbözőbb egyesületek mellett az államnak több anyagi és erőteljesebb erkölcsi támogatást kell vállalnia a szabadoktatásban.²⁴ A kormányzati jelenlét növekedését tükrözte, hogy amíg *Trefort* idején, 1875-ben a támogatás szinte a nullára csökkent, addig 1911-ben már 176 000 koronára növekedett, amely igencsak komoly nagyságrendet képezett a kultuszárca budgetjében.

Apponyi Albert /1846. 05. 29.–1933. 02. 07./ a *Wekerle-kormány* /1906. 04. 08.–1910. 01. 17./ kultuszminisztere felismerte a szabadoktatás jelentőségét és problémáit. Törvénnyel is rendezni, szabályozni kívánta a felnőttoktatást. Felkérésére *Jancsó Benedek* /1854. 11. 19.–1930. 06.27./ emlékiratot készített egy lehetséges törvény megalkotása érdekében. *Jancsó* álláspontja eltért az *Eötvös, Türr* és *Irányi* által képviselt nézetektől. *Jancsó Benedek* „a szabad oktatásnak nem csak ellenőrzését, támogatását, hanem annak vezetését, irányítását, hivatalos apparátussal való szervezését az állam kormányára bízva s céljaira a társadalmi tényezőket használja fel.”²⁵ Az emlékirat nagy vitát váltott ki, amelyben számos közéleti ember vett részt. A vitában elhangzott, századforduló utáni liberális nézeteket és érveket *Schneller István* /1847. 08. 03.–1939. 01. 25./ foglalta össze. *Schneller* szerint a társadalom tevékenysége az elsődleges és ennek „intenzívvé tételére” kell törvényes úton, egységesen megszervezni a szabadoktatást. Úgy tartotta, hogy erre nemcsak a társadalmi érdek, hanem az erkölcsi törvény is kötelezi az államot. Azt vallotta, hogy erkölcsi köteletség megtanítani írni és olvasni az analfabétákat, már csak azért is, hogy az *Eötvös József* által meghozott iskola-kötelezettség érvényre jusson. *Schneller* szerint „az állami lé-

tünk, sajátos magyar állami rendeltetésünk, megköveteli a magyar kultúrának lehetőleg intenzív terjesztését, így köteleességévé teszi az állam kormányának minden e célra irányuló intézmény vagy törekvés hatásos támogatását”, ezért a kormányzat „kötelezve van arra, hogy a szabad tanítás körül kifejtett társadalmi munkát országos törvény útján rendezze.”²⁶ Az *Apponyi Albert*-féle felnőttoktatási törvénytervezet – összhangban az oktatási törvényekkel – 1908-ban elkészült. A tervezet alapvetően öt területre terjedt ki.

1. Az iskolán kívül eső oktatás tagozatokra osztására,

2. Az iskolán kívüli oktatást szervező, irányító és koordináló szervekre, azok szervezeteire, teendőire és jogaira,

3. A központi szerv, felállítandó Országos Iskolán kívül eső Oktatási Tanács szervezeteire, feladataira és jogaira,

4. A tananyagra, melyet minden fokon a minisztérium szab meg és hagy jóvá,

5. Az anyagi fedezetre és a költségek biztosítására.

A tervezet részletesen is kitért a feladatokra. A 3. §. szerint a községek, rendezett tanácsú és törvényhatósági joggal rendelkező városok kötelesek népakadémiai tanfolyamokat szervezni. A 4.§. arról intézkedett, ha erre anyagi erejük részben vagy egészben hiányzik, kötelesek a tanfolyamokat vállaló államot, erkölcsi testületet, társadalmi egyesületeket vagy magánosokat tőlük telhetően „helyiség, fűtés, világítás, tisztogatás, kiszolgálás stb. biztosításával támogatni. Az 5.§. szerint a tanítók és előadók tiszteletdíját a miniszter rendeletileg szabja meg, s ha ezt – részben vagy egészben – nem tudják kifizetni, akkor igényt tarthatnak állami segítségre.²⁷ *Apponyi* tervezete szerint az állam szigorúan felügyelte és irányította volna a szabadoktatást, mindenbe lett volna beleszólása, a bizottságok választott tagjai tőle függenek, negyedrészüket ki-nevezi, az anyagi terheket azonban még a felekezeti jellegű felnőttoktatásban is jórészt a községekre és a városokra hárította át. A törvénytervezet arról viszont nem rendelkezett, hogy a felnőttoktatás és az analfabéta kurzusok fedezetét hogyan teremtsék elő. A törvényjavaslat azt is tartalmazta, hogy „állami segítségben csak magyar tanítási nyelvű tanfolyamok és sorozatos előadások részesülnek, –

24 Déri Gyula: A szabadoktatás története, elmélete és 1912–1913. évi eredményei. Bp. Egyesült Könyvnyomda 1915, 40, 58. p.

25 Jancsó Benedek előadó tanácsos Emlékirata az iskolán kívül eső oktatás országos szervezésének tárgyában. A Szabadoktatás Országos Szervezet, Bp. Franklin Kiadó, 1909, 27. p. Egyébként Jancsó a saját törvénytervezetét a kötet 130-146. oldalán fejtette ki.

26 Schneller István: A szabad tanításról. Erdélyi Múzeum, XXVI. k. Új folyam IV. 1909.1.füzet, 8.p.

27 Novák József: Törekvések a magyar népművelési törvény megalkotására. Előadás a népművelési oktatók és kutatók szombathelyi tanácskozásán. Stsz:17463/67.

de ezek is csak abban az esetben, ha a törvényben előírt követelményeknek megfelelnek, és az illető vármegyei népakadémiai bizottsága azt állami segítyezésre ajánlja.” Kivételt képezett a kormányzat által támogatott *Szabad Lyceum*. A szervezet népszerű tanfolyamain ugyanis magyar tanárok tartottak előadásokat. A tervezet megemlítette, hogy a különféle társulások, egyesületek és magánosok is szabadon szervezhetnek előadásokat és tanfolyamokat. Ezeket az állam felügyeli, bármikor ellenőrizheti a foglalkozásokat és szükség esetén betilthatja.

Az *Apponyi-féle* felnőttoktatási törvénytervezet ugyan megmaradt a szabadoktatás keretei között, de már erőteljes kormányzati felügyeletet tartalmazott. A tárgyalására azonban nem került sor. Maga a kultuszminiszter vette le az Országgyűlés napirendjéről. *Apponyi* úgy látta, hogy „az eddigi vita anyagából nem tartom érettnak a kérdést, hogy t.i. törvényhozásilag rendeztessék-e vagy nem. Én részéről nem nyilatkoztam sem a törvényhozási rendszer mellett, sem ellene.” Az előterjesztés megvitatása is „tiszán kormányzati kérdés, sőt a kormányzati taktika kérdése.”²⁸ *Apponyi* érzekelte és egyre világosabban látta, hogy a felnőttoktatás mindinkább politikai kérdéssé vált Magyarországon. Álláspontját nem is titkolta a Közoktatási Tanácshoz küldött leiratában, mely szerint. „Oly időkből midőn a politikai tekintetek sürgetik, hogy a közéletben az általános szavazatjog alapján eszközöltessék a részvétel, a közérdek ártalmával tűrhető csak az oly közmíveltségi állapot, mely szerint az összes polgári népességből magyar földön csak 51,4% tud írni és olvasni, majdnem fele nem rendelkezik tehát az általánosabb körültekintő tájékozódás legelemibb eszközeivel és végképp egyes merészebb, de kevésbé önzetlen vállalkozó személy közvetlen hatásának van kiszolgáltatva.”²⁹

A kormányzati szerepállalás előtérbe kerülése, erősödése
A 19. század utolsó évtizedeiben az 1880-as és 1890-es években végbement nemzetközi és a hazai ipari fejlődés eredményeként felgyorsult a munkafolyamatok szakosodása, emelkedett a termelési kultúra színvonala. *Wlassics Gyula* /1852.03.17.–1937.03.30./ minisztersége /1895. 01. 15.–1903. 11. 03./ ide-

jén, 1896-ban, megrendezett Második Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszus – „Társadalmi nevelési szakosztály” néven megalakult iskolánkülső népművelés helyzetével foglalkozó bizottság – olyan felnőttoktatási rendszer állami támogatással történő megteremtését szorgalmazta, amely nemcsak az ábécé tanítását tűzi ki célul, hanem lehetővé teszi a magasabb szintű, folyamatos és állandó ismeretterjesztést is. A politikai pártok és a politikusok részéről felerősödött a felnőttoktatás iránti figyelem, okát – melyet akár kulturpolitikai előrelépésnek is lehetett tekinteni, hiszen azt jelezte, hogy az túlnőtt a szaktárca, a kultuszminiszter érvényességi körén – azonban másban szükséges látni. Európa legtöbb országában, és nálunk is követelményként jelentkezett az általános titkos választójog bevezetése. Az általános választójogért elsősorban a munkáspárt /1890-től: *Magyarországi Szociáldemokrata Párt*/ küzdött, a *Garami Ernő* /1876. 12. 13.–1935. 05. 28./ által írt 1903. évi pártprogramnak is sarkalatos pontja volt a politikai jogélvezet kiterjesztése. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az Országházban is voltak hívei a választójog demokratizálásának. *Irányi Dániel*, a 48-asok vezetője például már 1872-ben sürgette a választójog általánossá tételét, amit 1891. június 27-én újabb indítvánnyal erősített meg. / A századfordulót követően valamennyi kormány programjában szerepelt a választójogi törvény megalkotása. A törvényalkotás körüli viták középpontjába mindinkább a felnőttoktatás, különösképpen az analfabétizmus, az írni és olvasni tudás kérdése került.

Tisza István /1861. 04. 22.–1918. 10. 31./ miniszterelnök /1903. 11. 03.–1905. 06. 18./ 1905-ben tartott beszédében megkerülhetetlen feladatnak tartotta a választójog újra történő szabályozását. Ugyanakkor arra is felhívta a képviselők figyelmét, hogy „a kevésbé iskolázott, analfabéta tömegek” politikai eszközként történő kihasználásának következményei lehetnek. „A kormánynak most kötelessége lesz foglalkozni a választási reformmal... Ez a reform nem képzelhető el másképpen, mint a választók számának növelésével, de egyúttal meg kell, hogy álljon egy olyan határnál, amelynek túllépte azután fölforgatná az ország közviszonyait, amelynek túllépte minden téren mindenek felett a magyar nemzeti politika nagy érdekeit csorbítaná.”³⁰

A kiegyezést követően az 1874. évi XXXIII. választójogi törvény volt hatályos.³¹ A maga idejében

28 Jancsó Benedek előadó tanácsos Emlékirata az iskolán kívül eső oktatás országos szervezésének tárgyában. A Szabadoktatás Országos Szervezet, Bp. Franklin Kiadó, 1909.27. p. Egyébként Jancsó a saját törvénytervezetét a kötet 250-251.p.

29 A szabadtanítás szervezése (Apponyi Albert leirat a Közoktatási Tanácshoz) H.Sz. VIII. évf. 547-549.p.

30 Tisza István programbeszéde. Budapesti Hírlap, 1905. 9. sz. I.9.

31 tortenelemklub.com/.../64-valasztjog-es-oroszaggyelse.../letolte: 2012. 01. 02./

SZÍN

korszerűnek és demokratikusnak tekinthető módon az 1848-as választójogi törvény alapvető rendelkezéseit részben módosítva, néhol kiegészítve ismételte meg.

A választáshoz való jogosultság a következő esetekben illette meg a lakosságot:

- Minden 20. életévét betöltött férfi, ha
- Magyarországi születési helye van /magyar honosság/

Kizáró okok:

- + ha nem áll atyai, vagy más gondnoki gyámság alatt
- ha nem cseléd, ipari tanonc, vagy egyéb szolgáló
- ha nincs ellene folyamatban lévő csődeljárás és nem áll fenyték alatt
- + katonák /hivatásos és sorkatonák/ pénzügyőrök, csendőrök-rendőrök, elítéltek, csődeljárás alatt állók és azok akiknek az állam felé adótartozása van nem szavazhattak. /az adóhátralékosok kizárását később az 1899/XV tc. feloldja/

Cenzus:

A 1848-as törvénnyel szemben, amely a választójog megszerzését közvetlenül a ház- vagy földbirtokra, illetőleg a tőkerész utáni jövedelemre alapozta, az 1874-es törvény a cenzusok megállapításakor nagyrészt az adóalapot és a kivetett adókat vette figyelembe, a földtulajdon mellett megfelelő nagyságú föld-, ház- és jövedelemadóval is szavazati joghoz lehetett jutni. A vagyoncenzusok közül a földbirtok volt a legfontosabb.

Akik az 1848-tól 1872-ig készített választói névjegyzékek valamelyikében szerepeltek

Földcenzus: Feltétel városokban /törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácsú településeken/ olyan föld, melyre 16 forint tiszta jövedelem után rótták ki az adót. Vidéken /nagy- és kis községekben/ az ¼ úrbéri értelemben vett telek után fizetett földadó jelentette a földcenzust.

Házcenzus: az értékcenzus helyébe /1848-ban azok választhattak, akiknek tulajdonában háromszáz ezüst forint értékű ház volt/ az ország minden városában a három lakrészi és házadó alá eső ház cenzusát helyezte.

Adócenzus: Akik sem a föld sem a ház cenzus alsó értékét nem tudták elérni választójogot szerezhetek még a jövedelemadójuk alapján. Itt alapvető feltétel a 105 forint adóköteles évi jövedelem kimutatása volt, ennek alapján a kereskedők, gyárosok és a városi kézművesek választójogot kaptak. Községekben a kézműveseknek egy segéd után fizetett jövedelmi adót kellett igazolniuk.

Szellemi cenzus: A megfelelő ún. szellemi cenzussal rendelkezőktől sem vagyont, sem jövedelmet, sem adófizetést nem kívánt meg a törvény. Ide tartoztak az Akadémia tagjai, a kinevezett tanárok, tanítók, a kisdédvők, orvosok, gyógyszerészek, okleveles gazdák, mérnökök, jegyzők, a hivatalosan alkalmazott lelkészek és segédlelkészek. Ebből a kategóriából került ki a választók 7–8%-a.

Nyílt választás

Az 1874. évi XXXIII. választójogi törvény megváltoztatását, korszerűsítését a – a nemzetközi tendenciák mellett – a hazai társadalmi valóság két konkrét, egymást kiegészítő tényezője is befolyásolta. Az egyik, a Magyarországon élő nagy lélekszámú és különféle nemzetiség, a másik az analfabéták jelentős tömege, amely a társadalmi erőfeszítések következtében ugyan csökkent, az írni-olvasni nem tudók azonban még mindig jelentős nagyságrendet képeztek.

Magyarország lakosainak száma az 1910-iki népszámlás alapján 20.886.457, melyből egy négyzetkilométerre eső lélekszám átlaga 64,2 fő volt. Az ország az európai államok közt a hetedik, a népességét tekintve pedig a kilencedik helyet foglalta el. A lakosság nyelvek szerinti megoszlása 1910 végén az alábbi képet mutatta.

Nemzetiség	Lélekszám	A lakosság %-a
Magyar	10.050.575	48,8
Román	2.949.032	14,1
Német/szász	2.037.435	9,8
Szlovák/tót	1.967.970	9,4
Horvát	1.833.162	8,8
Szerb	1.106.471	5,3
Rutén	472.587	2,2
Egyéb	469.25	2,2
Összesen	20.886.457	100

A magukat magyarnak vallók többsége a Nagy-Alföld északi és középső részén, a Dunán túl, a Kisalföldön és Erdély keleti részén, a Székelyföldön élt, de a hegyvidék völgyeiben, a városokban és a nemzetiségiek által lakott területeken is számosan laktak.

Magyarország lakosainak – Ausztriával ellentétben – vallási megoszlása igencsak sokféleséget tükrözött. A legnagyobb lélekszámmal a római katolikusok rendelkeztek, [horvátok, olaszok szinte kivétel nélkül, a magyarok és németek/szászok, a szlovákok/tótok fele] a számuk több mint tíz millió fölötti volt. A görög katolikusok száma 2,025, 508, /9,7%/. A református egyház hívei alapvetően magyarok közül kerültek ki. A legnagyobb számuk 2,621,229 /12,5%/ a dunamelléki, dunántúli, tiszáninneni, tiszántúli és erdélyi kerületekben élt. Az ágostai evangélikus egyház hívei többnyire szlovákok/tótok, németek és kevesebb számban magyarok voltak. Számuk 1,340.143 /6,1%/. A görögkeleti egyház hívei elsősorban románok és szerbek voltak. A két részre szakadt egyház görögkeleti szerb és görögkeleti román egyház híveinek a létszáma mintegy 2,987.162 fő volt. Az unitáriusok főleg Erdélyben éltek, számuk 74,274 /0,4%/. Az izraeliták az egész országban szétszórtan laktak, legtöbbször a fővárosban és az északkeleti megyék városaiban. A számuk 932,458 /4,5%/ volt.³²

A 20. század első éveiben az írni-olvasni nem tudók aránya nemcsak a népesség életkora szerint változott, hanem etnikai hovatartozása szerint is. Az 1900. évi kimutatás szerint:

32 Kiss Lajos: Magyarország történelme. Debrecen, Hegedűs és Sándor Könyvkiadóhivatala, 1918, 286–287. p.

/Forrás: mek.niif.hu/02100/02185/html/171.html – letöltve:2011. november 18./

A választójogi törvénymódosításra tett első komolyabb kísérlet *Kristóffy József* /1875. 09. 07.–1928. 03. 29./ a „parlamenten kívüli” *Fejérváry-kormány* /1905. 06. 18.–1906. 04. 08./ belügyminiszter /1905. 06. 18.–1906. 04. 08./ nevéhez fűződött. Az 1905. december 16-án kelt törvényjavaslat-tervezete a 24. életévüket betöltött, írni-olvasni tudó férfi polgárokat kívánta választójoghoz juttatni, ami az addigi választásra jogosultak /6,2%/ számát megdupláztta volna. *Kristóffy* javaslata a szociáldemokratákhoz, mint parlamenten kívüli tömegpárthoz történő közeledés részét képezte.

A következő törvénymódosítási kísérlet *Ifj. Andrássy Gyula* /1860.06.30.-1929.06.11./ belügyminiszter /1906.04.08.-1910.01.17./ kezdeményezése volt. Az 1908-ban előterjesztett javaslata szerint, – belga mintára – plurális választójogot vezetett volna be. Vagyoni és műveltségi cenzusokhoz kötötte volna a kettős, illetve hármas szavazattal rendelkező választókat, ugyanakkor a választójogot a cenzusoknak meg nem felelő, írni-olvasni tudó, 24. életévüket betöltött férfiakra általában kiterjesztette volna /egy szavazattal/, sőt az analfabétáknak is biztosította volna a szavazás lehetőségét oly módon, hogy ők „ősválasztóként” tízen választhattak volna egy választási megbízottat /elektort/, azaz szavazatuk 1/10-et ért volna. Bár a javaslat ezzel 2,6 millióra növelte volna a választásra jogosultak számát, a pluralitás miatt minden oldalról komoly támadások érték, és végül *Andrássy* úgy döntött, hogy visszavonja azt.

Az 1910-es évek végén már egyre nyomasztóbb követelmény volt a választójogi törvény módosítá-

A 15 évesnél idősebb, írni-olvasni nem tudó népesség aránya anyanyelv és életkor szerint 1900-ban (%)

Nemzetiség	Korcsoport						
	15–19	20–29	30–39	40–49	50–59	60–69	70–
Magyar	12,1	13,0	19,1	25,1	29,6	38,2	44,8
Német	8,3	8,2	12,0	14,8	17,3	22,7	28,6
Szlovák	18,2	19,8	25,7	33,5	41,9	56,1	66,5
Román	59,0	60,5	68,8	75,8	81,2	87,4	91,8
Rutén	68,2	75,1	83,4	86,6	90,2	94,7	95,8
Horvát	15,8	18,5	26,0	32,2	40,1	58,4	68,5
Szerb	30,7	34,0	40,0	47,2	55,6	67,5	74,0
Egyéb	33,4	33,7	39,6	48,1	51,5	59,8	64,7
Együtt	25,1	28,2	38,1	46,1	52,9	61,2	67,0

sának az igénye/kényszere. A nemzetközi, európai tendenciák nyomán és nyomására *Lukács László* /1850. 11. 24.–1932. 02. 23./ miniszterelnök/1912. 04. 22.–1913. 06. 10./ 1912 decemberében az Országgyűlés elé terjesztette a választójogi törvényjavaslatát. A *Lukács-féle* választójogi javaslat szerint a népiskolát elvégzett önálló iparosok és kereskedők, továbbá a 20 korona adót fizető vagy nyolc hold földdel rendelkező írni és olvasni tudó s a 40 korona adót fizető vagy tizenhat hold földet birtokló analfabéta felnőtt férfiak kaptak volna szavazati jogot.³³ A szavazók száma ezáltal országosan 74%-kal, Erdélyben pedig 140%-kal emelkedett volna. Ezen belül az erdélyi magyar választók száma 101%-kal, a németeké 183%-kal, a románoké pedig 195%-kal nőtt volna. Noha országos szinten a javaslat biztosította volna a magyar választók relatív többségét, az erdélyi birtokokkal rendelkező *Bethlen István* /1874. 10. 08.–1946. 10. 05./ tiltakozott. *Bethlen* a magyar lakosság választójogának kiterjesztését nem ellenezte. A fő kifogása az volt, hogy nem differenciált a magyarság és a nemzetiségi lakosság között. Részletes számításokkal bizonyította, hogy a javaslat törvénnyé válása esetén Erdély magyar választói többségű megyéinek száma 9-ről 6-ra csökken, a román többségű megyéé pedig 2-ről 6-ra fog emelkedni. Sőt még nagyobb változásokkal szükséges számolni, mert az analfabétizmus román lakosságban belüli aránya /1910-ben 67%/ rohamosan csökkenni fog, amit a magyarság és a szászág műveltségi szintjének emelkedése /1910-ben 28, illetve 8%-os/ egyáltalán nem tud ellensúlyozni. A választójogi törvénytervezet – elfogadása esetén – Erdély magyarságát kiszolgáltatná a nemzetiségeknek, s lehetővé tenné, hogy „Erdély magyarsága majorizáltassék a románok által.” *Bethlen* a leghelyesebbnek azt tartotta, ha az új törvény – *Andrássy* 1908-as tervezetéhez hasonlóan – plurális jelleggel készült volna el. Javasolta, hogy azokban a megyékben, amelyekben a 24 éven felüli férfilakosság 50%-a nem végezte el a négy elemi /a 15 erdélyi megyéből tehát 10-ben/, a választójog általános feltétele ne az írni és olvasni tudás, hanem a négy elemi elvégzése legyen.³⁴ A javaslat vitájában *Tisza István* úgy vélekedett, hogy „maga az a tény..., hogy valaki valamennyire képes írni és olvasni, egyáltalában nem nyújt garanciát, hogy az illető a műveltségének és ítélőképességének azal a minimuvával rendelkezik, amely politikai

jogok észszerű gyakorlásához mellőzhetetlenül szükséges...Hiszen mi sem könnyebb, mint a még el nem aggott férfiak nagy részét megtanítani az írás-olvasásának...számba jövő szerény mértékére. A legnagyobb eréllyel fognak e föladathoz látni éppen a legveszélyesebb körök, a szervezett, felekezeti, nemzetiségi és osztályharc intézői. Tömegeken fog éppen a legaggályosabb választók száma szaporodni s arra fogunk ébredni, ha nem az első, hát a második általános választás alkalmával, hogy halomra dől az írás-olvasás kritériumában keresett minden garancia.”³⁵ *Lukács* választójogi törvényjavaslatának vitájáról, *Apponyi Albert* /1846. 05. 29.–1933. 02. 07./ vezetésével kivonult az ellenzék. A kormányzati többség által, 1913. január 21-én elfogadott választójogi törvényről, az ellenzék egyik vezéralakja, *Vázsonyi Vilmos* /1868. 03. 22.–1926. 05. 29./ 1913. január 21-én az Aradon tartott beszédeben a következőket mondta: „A mi választójogi küzdelmünk Magyarországon nem a konzervatív irány küzdelme a radikális irány ellen, mert hiszen a *Kristóffy-féle* javaslat szerint is kimaradt volna a polgárok sorából 1.272.000 huszonnégy éven felüli magyar férfi, aki a javaslat előterjesztésének idejében nem tudott írni és olvasni. Hiszen az egyesült ellenzék tervezete szerint 2.400.000 volna a választók száma és még így is, tehát a már körülbelül 4.521.000-et kitévő huszonnégy éven felüli férfiak sorából még mindig kimaradna a választók közül 1.851.000. Hát, tisztelt uraim, ...nem arról az általános, egyenlő és titkos választói jogról van szó, amely már diadalmasan végigjárt egész Európán, meghódította... Ausztriát is.”³⁶ Az 1913. január 21-én az elfogadott, 1913. évi XIV. nyilvántartás alatt becikkelyezett jogszabály, továbbra is korlátozott és még mindig csak a férfiakra kiterjesztett választójogot irányzott elő. Ugyanakkor szavazhattak azok az analfabéták is, akik a törvényben meghatározott anyagi, illetve vagyoni cenzussal rendelkeztek.

A választáshoz való jogosultság a következő esetekben illette meg a lakosságot. Választhattak – azon analfabéták, akik legalább 40 korona adót fizetnek, vagy legalább 16 hold földbirtokkal rendelkeznek – azon írni-olvasni tudók, akik 20 korona adót fizetnek vagy 8 hold földbirtokkal rendelkeznek

33 Pölöskei Ferenc: Kormányzati politika és parlamenti ellenzék 1910-1914. Bp. 148.p.

34 *Bethlen István* gróf: A választójog reformja és Erdély I-II. Magyar Hírlap, 1913. február 11. és 12.

35 Gróf *Tisza István* összes munkái. Első kötet.

I. Tanulmányok és értekezések. II. Naplószerű feljegyzések. Bp. Franklin – Társulat, 1928, 222–223.p.

36 *Vázsonyi Vilmos* beszédei és írásai. Első kötet. Bp. Az Országos *Vázsonyi-emlékbizottság* kiadása, 1927, 498.p.

– azon iskolázottak, akik a népiskola hatodik osztályát elvégezték és legalább 30 évesek, valamint önálló iparosok-kereskedőt vagy már adót fizetnek – azon iskolázottak, akik középiskolát végeztek és legalább 24 évesek

A 1913. évi XIV. törvény az első volt, amely már részben titkossá tette a választást. Ugyanis előírta, hogy Budapesten és a törvényhatósági jogú városokban titkos, az ország többi részén nyílt választásokat kell tartani.

Az 1913-as választójogi törvény alkalmazására nem került sor, mert az Országgyűlés a háború alatt meghosszabbította a képviselők mandátumát. A számos elégedetlenséget szült, választójog törvényi szabályozása nem került le a napirendről, sőt felerősödött. IV. *Károly* /1887. 08. 17.–1922. 04. 01./ király /1916. 12. 30.–1918. 11. 13./ április 28-án királyi kéziratot intézett *Tisza István*hoz, amelyben arra kérte, hogy új törvényjavaslatot készítsen el és terjesszen elő. *Tisza*, aki választójogi törvényjavaslatát nem volt hajlandó abban a szellemben előterjeszteni, ahogy azt a királyi kézirat megjelölte, 1917. május 23-án beadta lemondását.³⁷ Az ellenzék – Demokrata Párt, Függetlenségi és negyvennyolcas Párt, Keresztényszocialista Párt, Radikális Párt – úgy döntött, hogy félretéve nézetkülönbségeiket, az új törvény megalkotása érdekében választójogi blokkban egyesül. Az 1917. június 6-án megalakult blokk ülésén *Vázsonyi Vilmos* megfogalmazta a feladatokat, a célt, továbbá a követelést, hogy választójogi kormány alakuljon meg.

A király *Eszterházy Móricot* /1881. 04. 27.–1960. 06. 28./ bízta meg kormányalakítással /1917. 06. 15.–1917. 08. 23./ aki vállalta az általános és titkos választójog megalkotását. *Vázsonyi Vilmos* /választójogügyi/ miniszter lett³⁸ aki elkészítette a megalkotandó választójogi reformtervezetet. A 24. életévre leszállított választójogi korhatárt tartalmazó javaslatát tizenegy pontban foglalta össze, amely többek között tartalmazta, hogy:

„2. A korhatáron kívül a választójog gyakorlásának általános kelléke az írni és olvasni tudás.

37 A német birodalmi gyűlés választójoga, még Bismarck alkotása, sokkal demokratikusabb volt, mint *Tisza* 1913. évi választójogi törvénye és a király úgy látta, hogy a demokratikus haladásban Magyarország sem maradhat el. Lásd: *Vázsonyi Vilmos* beszédei és írása. Második kötet. Bp. Az Országos Vázsonyi-emlékbizottság kiadása, 1927. 82.p.

38 *Vázsonyi Vilmos* zsidó származású volt. A kinevezése világszenzáción számított. Nem csak itthon jelentette a demokrata eszmék diadalát, de világszerte úgy tekintették, mint Magyarország demokratikus megújulásának bizonyosságát.

3. Az írás-olvasástudásnak igazolása nem kívántatik meg mindazoknál, akik elvégezték az elemi iskola hat osztályát. Megjegyeztetik, hogy pozitív kilátás van arra, hogy a hat elemi osztály helyett négy elemi osztály fog concedáltatni. Akik tehát ezen elemi iskolai képzettséget igazolják, azok – természetesen a korhatár szerint – minden egyéb jogcím nélkül választók.

4. Az írás és olvasás tudásának igazolása nem kívántatik meg továbbá, tehát minden egyéb jogcím igazolása nélkül választók az iparigazolványos önálló iparosok, kereskedők, stb.

5. Az írni-olvasni tudás igazolása nem kívántatik meg éppúgy, mint fentebb s így minden egyéb jogcím igazolása nélkül választók az ipari munkások, amennyiben betegsegélyező pénztáraknak, bányatársuladéknak, vállalati pénztáraknak és hasonlóknak bizonyos időn keresztül tagjai, vagy pedig igazolják egyéb elfogadható módon, hogy állandó ipari munkások...

6. A választók az ugynevezett *Károly-keresztesek* ezeknek nem kell bizonyítani az írást-olvasást.

7. Az írás-olvasás igazolása nélkül választók mindazok, akik a hadseregben altiszti rendfokozatot értek el.

11. A nők választójogára nézve elvi akadály nincs, de tényleges megvalósításának formája még nem forrott ki. A kérdés elintézésének nehézsége az, hogy a nők választójogát nem lehet kizárólag a magasabb műveltséghez, diplomához kötni, mert így antidemokratikusan hatna....Anélkül, hogy erre kötelező ígéret történt volna, szóban forgott az a gondolat, vajjon nem lehetne-e az elesett harcosok családfenntartó özvegyeinek választójogát, a harcosok választójogának mintegy pandantjául és azoknak a nőknek választójogát megteremteni, akik a háborúban tettek szolgálatot.”³⁹

Betegségére hivatkozva, *Esterházy Móric* lemondott. A király, 1917. augusztus 23-án *Wekerle Sándort* /1878. 06. 26.–1963. 12. 23./ bízta meg a kormányalakítással. *Vázsonyi* 1918. 01. 25-ig tárcán kívüli /választójogügyi/ miniszterként, majd 1918. 01. 25.–1918. 05. 08-ig igazságügyminiszterként vett részt a *Wekerle-kormány* /1917. 08. 23.–1918. 10. 31./ munkájában.

Vázsonyi választójogi törvénytervezete nagy és éles vitát váltott ki az Országgyűlésben. A nézetkülönbség az írni-olvasni vagy a magyarul írni-olvasni tudás kérdése körül csúcsosodott ki. *Tisza István*, aki ugyan lemondott a miniszterelnökségről

39 *Vázsonyi Vilmos* beszédei és írása. Második kötet. Bp. Az Országos Vázsonyi-emlékbizottság kiadása, 1927, 94–95.p.

SZÍN

és 1917. augusztus 10-én frontszolgálatra vonult, elszántságát és akaraterejét demonstrálva, mint az Országgyűlés többségét adó Nemzeti Munkapárt elnöke, rendszeresen részt vett az üléseken. *Tisza* és *Vázsonyi* között gyakran bontakozott ki vita. Különösen figyelemreméltó volt az, amely az Országgyűlés 1918. július 11-i ülésén hangzott el.

„*Vázsonyi Vilmos*:...Először is leszek bátor felolvasni gróf *Tisza István* igen tisztelt képviselő úrnak 1913 március 6-án tartott képviselőházi beszédének egy részét, melyben a magyar írás-olvasás általános kellékéről a következőket méltóztatott mondani: /*Olvasza*/ »A magyar nemzet a választójog megalkotása terén sem hagyhatja el a teljes egyenjogúság nemleges bázisát. Nem állíthat fel a cenzusban különbségeket országrészek szerint...« – mint megtörtént – »és nem alkothat olyan dispoziciókat, amelyek a politikai érvényesüléstől megfosztják e hazának nem magyar ajkú polgárait. Épp ezért nem is lehetnek soha híve annak az álláspontnak, amely a választói jog gyakorlását a magyarul írni és olvasni tudástól teszi függővé.« /*Zaj a jobboldalon. JHlnö7c csenget*/ »Én óhajtom, hogy ez ország minden polgára megtanuljon magyarul írni és olvasni. Nem mintha ezzel magyarosítani akarnék, bocsánat a kifejezésért, majdnem együgyű illúziónak tartom, ha valaki azt hiszi, hogy magyarosított azáltal, hogy megtanította a haza nem magyar ajkú polgárait írni és olvasni.

Bethlen felszólalásában elhangzott statisztikai hivatkozások táblázatba foglalása szerint:

Városok/megyék	Az egyéb írni és olvasni tudók népességhez viszonyított %-os aránya
Budapest	4,2
Sopron	2,7
Moson megye	4,3
Veszprém megye	4,7
Győr megye	7,2
Szolnok-Doboka megye	44,3
Alsó-Fehér megye	20,6
Hunyad megye	30,5
Kolozs megye	27,6
Beszterce-Naszód megye	21,2
Torda-Aranyos megye	30,1
Kiskükölli megye	20,0
Arad megye	22,5
Krassó-Szörény megye	22,2
Máramaros megye	31,5
Szilágy megye	33,7
Ugocsa megye	31,2

Gróf Tisza István: Természetes!

Vázsonyi Vilmos: »Sok tekintetben talán' még ellenkező czélt érünk el ezzel, mert erősítjük őket a kultúra terén és szerintem a kulturális fok emelkedése a nemzeti érzésnek emelkedésével jár. En tehát azt tartom, hogy igen végzetes hiba volna bárkinek ettől a magyarosodást remélni és hiba volna...félteni ettől a nemzetiségeket."40

Bethlen István statisztikai adatok felsorakoztatásával támadta *Vázsonyi* törvényjavaslatát. Hasonlóan mint 1913-ban, a *Lukács-féle* törvényjavaslat tárgyalásakor, ismét annak a meggyőződésének adott hangot, hogy ez a törvényjavaslat is „az egyéb írni és olvasni tudóknak...az alacsonyabb kultúrának és elsősorban a nemzetiségeknek adott előnyt”. Érdemes hosszabban is idézni a felszólalásból. „Meggyőződésem szerint – mondta *Bethlen* – az egyéb írni és olvasni tudóknak adott választói jogcím az alacsonyabb kultúrának és elsősorban a nemzetiségeknek adott előnyt, amit vagyok bátor a következő számadatokkal bizonyítani /Halljuk! Halljuk!/ az egész országban feltalálható ún. egyéb írni és olvasni tudók 13%-át teszik ki az összes írni és ol-

40 Képviselőházi napló. 1910–1915. XL. köt., T.

Kiss Tamás: Analfabétizmus elleni küzdelem Magyarországon az 1920-as években: Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola Évkönyve 1998/99./Szerk. Kovátsné Németh Mária/, Gyôr: Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola, 1999, 96–110. p.

vasni tudóknak, tehát azoknak, akik elemi iskolát, annak négy vagy hat osztályát végezték. Ha ezt a számot, amely egy átlagszám, felbontjuk nemzetiségek szerint, azt látom, hogy az egyéb írni és olvasni tudók között a magyarság szerepel 11%-kal, az oláhok azonban 30%-kal, a rutének 14%-kal, ami annyit jelent, hogy miután az egyéb írni és olvasni tudók minden szelekció nélkül, a magyar államnyelv szelekciója nélkül kerülnek bele a választójogba, a nemzetiségek nagyobb számban, sokkal alacsonyabb kultúrfok mellett is juthatnak ehhez a joghoz, mint a magyarság...”

„...azt hiszem bizonyítottam, hogy ezeken a területeken az egyéb írni és olvasni tudók sokkal nagyobb számban lévén képviselve, éppen a nemzetiségek között, a nekik juttatott jogcím olyan, amely elsősorban a nemzetiségeknek kedvez és pedig alacsonyabb kultúra révén, mert én azt hiszem, hogy azok, akik semmiféle elemi iskolát nem végeztek, ha nem valamilyen úton-módon véletlenül írni és olvasni megtanultak, nem képviselhetnek olyan kultúrfokot, mint azok, akik négy-hat elemi iskolát végeztek.” *Bethlen* szerint, ha az analfabéták megtanulnak ilyen-olyan kurzusokon írni és olvasni, akkor a törvényjavaslat mintegy 80%-ukat eresztette volna be a választók közé. Figyelmeztette a képviselőket, hogy „A királyhágóntúli részekben a javaslat szerint összesen 324.000 analfabéta van, ezek között 64.000 magyar, 4400 német és 246.00 román. Ezekből...választó összesen 16.400, magyar 6400, német 300, oláh 9521. Ha ezeket levonom az analfabéták összes számából, akkor marad olyan analfabéta, aki Erdélyben választójoghoz még ezentúl juthat: 308.000. ebből magyar 57.000, német 4174, oláh 236.648... a javaslat szerint szembeállítva a két számot, volna tehát 132.000 magyar választó, szemben 57.000 magyar analfabétával és lenne 83.000 oláh választó, szemben 236.000 oláh analfabétával.”⁴¹ *Bethlen*, a statisztikai adatok segítségével, az ország 1910-es iskolázottsági térképe alapján próbált érvelni. Arra hívta fel a képviselők figyelmét, hogy Nyugatról Kelet felé haladva szembetűnő a népesség és ezen belül a magyar ajkú lakosság létszámához viszonyított analfabéták növekvő százalékos aránya. Ugyanakkor hangot adott annak a közvélekedésnek is, amely tulajdonképpen mindig erősen megkérdőjelezte az analfabéta kurzusok értékét. Kimondatlanul utalt arra, hogy a számok inkább statisztikai adatok, mint valós eredményeket tükröző muta-

41 *Bethlen István gróf beszédei és írásai. Első kötet. Válogatott beszédei.* Bp. Genius Könyvkiadó R.-T. Kiadása, 1933, 148–149. p.

tók. Az erdélyi politikus, *Bethlen* úgy látta, hogy a magyar politikai érdek azt kívánja, hogy különbséget szükséges tenni a magyarországi analfabéták között aszerint, hogy azok milyen nemzetiségűek.

Korszerű és figyelemre méltó volt a *Vázsonyi-féle* törvényjavaslatban a nők választójogának elismertetésére történt törekvés. A nők művelődési jogainak elfogadtatása a közvéleménnyel, illetve a politika irányítóival szorosan a korabeli nőemancipációs küzdelmekhez kapcsolódó folyamat részét képezte, sőt azok egy területét jelentette. Magyarországon csakúgy, mint a világ más részein, előbb kaptak jogot a nők az intézményes tanulási formákhoz, mint politikai vagy jogi téren. A nők korabeli magyarországi műveltségi viszonyaira – bizonyos mértékben – a népszámlálások írni-olvasni tudó népességre vonatkozó statisztikáiból lehet következtetni. Az adatok alapján 1870-ben a nők 25,01%-a, 1880-ban 35,81%-a, 1890-ben pedig 46,49%-a tudott olvasni és írni. Más kimutatás szerint 1900-ban Magyarországon /Horvátország és Szlavónia nélkül/ 1880-ban a nők 30,1%-a, 1890-ben 39,0%-a 1900-ban pedig 46,7%-a tudott írni és olvasni. Az 1910-es népszámlálási kimutatás ugyanezeket az adatokat tartalmazta, kiegészítve az újonnan kapott 54,4%-os adattal.⁴²

Wekerle nehéz helyzetbe került. A törvényjavaslat elfogadása csak a parlamenti többséget képező *Tisza István* által vezetett Nemzeti Munkapárt segítségével volt lehetséges. A választójogi törvényjavaslat vitája végül is kompromisszummal zárult. *Wekerle* védte az eredeti változatot, *Bethlen* a sajátjához ragaszkodott. *Tisza István*, aki visszavonult a politikai élettől, mert a frontokat járta – helyette a Nemzeti Munkapártot is *Balogh Jenő* /1864. 05. 14.–1953. 02. 15./, *Klebelsberg Kuno* /1875. 11. 13.–1932.

42 Dinamikus viszonyszámokat számítva az látszik, hogy 1880-90 között jelentősebb volt az írni-olvasni tudók nők arányának emelkedése, mint a későbbi évtizedekben. A korabeli adatokat nehéz összevetni, a nemzetközi összehasonlíthatóságok pedig meglehetősen óvatossággal lehet tenni, ugyanis mindenütt. 1./ más időpontokban. 2./ más mutatók alapján. 3./ más népességrésekre vonatkozóan készítették adatfelvételeket, amelyek csak tendenciák megállapítására használhatóak. Például a párizsi kamara szerint 1860-67 között a francia nők 57%-a tudott írni. Belgiumban ebben az évtizedben 3 analfabéta férfire 5 analfabéta nő jutott; Oroszországban 1897-ben a 10 évnél idősebb nők 12,4%-a volt írni-olvasni tudó, és a férfiak 35,7%-a. A nyugat-európai adatokkal összevetve a magyarországi nők mintha „hátrányban” lettek volna műveltség tekintetében a XIX. század 2. felében. / Forrás: <http://iqdepo.hu/dimenzio/21/21-05-01.html> / letöltve: 2011. november 18./

10. 11./ és *Teleszky János* /1868. 09.15.–1939. 06. 13./ vezette – rendszeresen részt vett az Országgyűlés ülésein, hozzájárult, hogy a választójogi törvény alapjocíme csak az írás – olvasás tudása legyen. *Wekerle* a május 7-én megtartott minisztertanácsban arra az álláspontra helyezkedett, hogy elfogadja *Tisza* javaslatát, a műveltségi census fel-emelését a négy elemiről a hat elemire. /*Szükséges megjegyezni, hogy a népesség túlnyomó többsége csupán a négy eleműt végezte el.*/ A választói joggal rendelkezők száma az eredeti előterjesztéshez képest, közel egy millióval, azaz 3 millió 600 ezerrel, mintegy 2 millió 700 ezerre csökkent.⁴³

Vázsonyi nemcsak nem értett egyet a meghozott törvénnyel, de attól el is határolta magát. Az új *Wekerle*-kormányban 1818. május 8-tól – már, mint igazságügyminiszter – nem vállalt szerepet, lemondott. Közrejártszott ebben *Wilson*, az Amerikai Egyesült Államok elnökének, tizennégy pontban összefoglalt üzenete is. *Vázsonyi* a választójog megalkotásában látta az erre adható demokratikus üzenetet.

A világháború befejezését követően az Országgyűlés – Nagy Nemzeti Tanács – felhatalmazása alapján 1918. november 23-án a *Károlyi-kormány* /1918. 10. 31.–1919. 01. 19./ „1. Néptörvény”-ként tette közzé a maga választójogi rendeletét, feltételezve, hogy azt a békekötés során figyelembe veszik a győztes hatalmak. A rendelet elvileg és lényegében általános, titkos, egyenlő és közvetlen választójogot biztosított, amely kiterjedt a nőkre is, jóllehet megkülönböztetést tett *nők és férfiak között*. Míg a férfiak 21, a nők csak 24 éves koruktól bírtak választójoggal és a rendelet a nőktől megkövetelte az írni-olvasni tudást is. Az 1918/I –es néptörvény alapján egyetlen választás megtartására sem került sor, ám a jogszabály így is jelentősnek számított, mert tartalmazta a titkos választáshoz való jogot.

A különféle belpolitikai manőverek következtében hatalomra került kommunisták kikiáltotta Tanácsköztársaság 1919 augusztusi bukása után, november 17-én új választási jogszabály született. *Friedrich István* /1883. 07. 01.–1951. 11. 25./ kormánya /1919. 08. 15.–1919. 11. 24./ új rendeletet alkotott, melyet a *Huszár Károly* /1882. 09. 10.–1941. 10. 29./ féle kormány /1919. 11. 24.–1920. 03. 15./ 5985/1919. sz. rendelete alapjaiban változtatott meg. *Huszár* az antant kifejezett kérésére, általános, egyenlő és titkos választójogot vezetett be. A tárgy kapcsán hozott rendelet – mely számos tekintetben tükrözte az 1918/1. Néptörvényt – kimondta az általános, egyenlő és titkos választójogot, mely sze-

rint, minden 24. életévét betöltött férfi, ha Magyarország a születési helye, és legalább hat éve magyar állampolgársággal bírt, és legalább fél éve ugyanabban a közösségben lakik, ott lakással rendelkezik választópolgárnak minősült. Ugyanakkor censzust húzott meg a nők és a férfiak között. A rendelkezés továbbra is különbséget tett a férfiak és a nők között. Választhat az a minden 24. életévét betöltő nő is, aki a férfiaknál előírt feltételek mellett bármely hazai élő nyelven írni és olvasni tud. A választás titkos. A *Friedrich-kormány* rendelete alapján tartották meg 1920 januárjában az ún. „nemzetgyűlési választásokat” /a főrendiház megszűnésével az Országgyűlést átmenetileg Nemzetgyűlésre nevezték át, a felsőház 1926. évi helyreállításáig/. A választáson több mint hárommillió választópolgár szavazhatott, és ekkor járultak először az urnához parlamenti választásokon nők Magyarországon.

Az állami szerepvállalás intenzívvé válása

A dualizmus időszakának társadalmi törekvései nyomán és kormányzati erőfeszítések következtében jelentősen csökkent Magyarországon az analfabéták száma. Azonban az írni és olvasni tudás, mint politikai probléma az első világháborút lezáró, 1920. június 4-én aláírt és a magyar jogrendszerben az 1921. évi XXXIII. törvénycikkkel beiktatott trianoni békediktátum után is napirenden maradt, sőt felerősödött.

Az 1920. évi népszámlálás⁴⁴ kimutatása szerint az ország lakosságának 15,2% volt analfabéta.

Az 1920. évi népszámlálás adatai azt mutatták, hogy a 12-19 évesek rétegében 6,6%, a 20-39 életév közöttiek között 17,8%, a 60. életéven felüliek esetében pedig 35,4% az analfabéta. A statisztika arra is ráirányította a figyelmet, hogy az analfabétizmus szorosan összefügg az egyes társadalmi rétegek gazdasági és műveltségi szerkezetével. A vallási felekezethez tartozás szerint az országos számarányoknál nagyobb számú analfabétát mutattak a görög katolikusok, akik a lakosság 2,2%-át, az analfabétáknak azonban a 4,2%-át és a római katolikusok, akik 63,9%-os lélekarány mellett az analfabéták 68,6%-át ölelték fel. Középen helyezkedtek el a reformátusok, 21,0%-os arányszám mellett 19,5% analfabétával, amíg az evangélikusok 6,2%-os lélekarányszámuk mellett csupán 3,3% analfabétával számolhattak. A zsidók 5,9%-os lélekarányszámuk mellett 1,3%-os analfabéta hányaddal rendelkeztek. A statisztika szerint a városi törvényhatóságokban a lakosság 8,4%-a, a megyei

43 A választójog a bizottságban. Budapesti Hírlap, 1918. május 16.

44 Közművelődés, 1924, 68. p.

Analfabéta a lakosságnak

Ssz.	Vármegye	%
1.	Szabolcs vm	29,0
2.	Szatmár vm	26,1
3.	Arad vm	25,6
4.	Csongrád vm	24,4
5.	Bereg vm	21,6
6.	Torontál vm	21,1
7.	Heves vm	20,9
8.	Bács-Bodrog vm	20,8
9.	Jász-Nagykun-Szolnok vm	20,5
10.	Zemplén vm	19,9
11.	Hajdú vm	19,8
12.	Csanád vm	19,3
13.	Ung vm	18,6
14.	Bihar vm	18,35
15.	Nógrád vm	17,8
16.	Borsod vm	17,6
17.	Abauj vm	17,45
18.	Zala vm	16,7
19.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm	15,9
20.	Békés vm	14,1
21.	Fejér vm	14,6
22.	Somogy vm	14,8
23.	Tolna vm	13,3
24.	Hont vm	13,7
25.	Baranya vm	13,8
26.	Gömör-Kishont vm	12,1
27.	Esztergom vm	12,0
28.	Veszprém vm	11,6
29.	Győr vm	11,3
30.	Komárom vm	11,2
31.	Vas vm	9,8
32.	Moson vm	9,5
33.	Sopron vm	8,1
34.	Budapest	5,3

városokban 14%-a, a községekben 20,8%-a volt az írástudatlan. Még nagyobb volt a különbség a belterületen és a tanyán élők analfabétái között. Az utóbbi település szerkezetében lakók között a hat életéven felüliektől számítva a lakosság 37-38%-a analfabéta. A legkevesebb írni-olvasni nem tudó az ország északnyugati részében /Sopron, Győr, Vas vm/ valamint Szolnok és Szeged közötti területen volt található. Számszerűsítve: Magyarország 7 980 000 lakosából a hat éven felüli írni-olvasni nem tudó lakosból 1 092 000 analfabéta.

A dualizmuskori Magyarország kormányainak politikái, a társadalomban jelentkezett szocialista és radikális polgári mozgalmak, a Tanácsköztársaság rövid, de autoriter időszaka, a trianoni békediktátum következményei alapján és nem utolsósorban az 1920. évi népszámlálást követően *Klebensberg Kuno* azt a következtetést vonta le, hogy „A politikai demokrácia nem lehet üdvös egy nemzetre akkor, ha a kultúrdemokrácia nem készíti elő. Csak az olyan nemzetnek a tömegei dönthetnek öntudatosan sorsukról, amelyeknek

megvan ehhez az intelligenciájuk... Ehhez pedig nem elég írni, olvasni és számolni, hanem ehhez az ismeretanyagoknak, de még inkább a gondolkodási és ítélőképességnek nagyobb foka kell..."⁴⁵ Klebelsberg Kuno belügyminiszterként /1921. 12. 03.–1922. 06. 16./ összeállított választójogi tervezete alapján Horthy Miklós /1868. 06. 18.–1957. 02. 09./ kormányzó /1920. 03. 01.–1944. 10. 16./ – Bethlen István miniszterelnök /1921. 04. 14.–1931. 08. 24./ javaslatára – 1922. február 16-án felozlatta a Nemzetgyűlést.⁴⁶

Az új választási jogszabályt tartalmazó 2200/1922. számú miniszterelnöki rendelet 1922. március 2-án került közzétételre, és három hónappal később – 1922. május 28 és június 11 közt – már választásokat is tartottak. A rendelkezés szigorította a feltételeket. A férfiaknál 24 éves korhatárt írt elő, tízéves magyar állampolgárságot, kétéves helyben lakást, négy elemi végzettséget. A nőknél a korhatár 30 év lett, s a férfiakéhoz azonos feltételekhez még további járultak: férjzett és legalább három gyermeke van, vagy saját keresetből tartja fenn magát, aki főiskolát, egyetemet végzett az 30 életév alatt nem szavazhatott. A rendelet a részben titkos választást vezette be, vagyis visszatért az 1913-as törvény szelleméhez. A részben titkos választás azt jelentette, hogy községenként /szavazókörönként/ Budapesten és a törvényhatósági városokban arányos képviseleti rendszer szerint, lajstromos szavazással, titkosan, a többi választókerületben nyílt szavazással történt a voksolás. A nyílt választások nem voltak kötelező érvényűek, a titkos választást azonban kötelezővé tette a rendelet. A választójoggal bírók száma 1920-hoz mérten háromnegyed millióval csökkent. Klebelsberg még 1928-ban is úgy vélte, hogy belügyminiszterként meggyőződéssel működött közre a Friedrich-kormány választási rendeletének módosításában, amely szerinte a legszélsőségesebben általános, titkos választáson alapult és nem volt összhangban a magyar tömegek értelmi szintjével.

⁴⁵ Gróf Klebelsberg Kuno beszédei cikkei és törvényjavaslatai. 1916–1926, Bp. Az Atheneum Kiadása, 1927, 365. p.

⁴⁶ 1918 és 1927 között volt az Országgyűlés elnevezése Nemzetgyűlés.

Szám adatok bizonyítják, hogy az iskolázottság és a demokrácia gyakorlása között szoros összefüggést valló Klebelsberg Kuno valóban jelentős erőfeszítéseket tett az analfabétizmus felszámolása érdekében. A dualizmus kor liberális /szabadelvű/ oktatási rendszerében nevelkedett kultuszminiszter /1922. 06. 16.–1931. 08. 24./ számos vonatkozásban követendő példának tekintette Eötvös elképzeléseit és törekvéseit. A népiskolák tömeges építésével és működtetésével, a felnőttoktatás /iskolán kívüli népművelés/ állami támogatásával sikerült is jelentősen csökkentenie az analfabéták számát.⁴⁷ Karafiáth Jenő /1883. 07. 31.–1952. 05. 26./, aki nagyon rövid ideig a tárca vezetője volt /1931. 12. 16.–1932. 10. 01./ az 1920 és 1930 közötti időszak egyik legnagyobb eredményét éppen az analfabéták számának csökkenésében látta.

Magyarországon az 1930. évi népszámlálás szerint a hat éven felüli népességnek 9,6%-a volt analfabéta. 1920-hoz képest a javulás jelentékeny.

A városokban csak 5% az analfabéta, a vármegyékben ellenben még 10,8%-a. Sopronban 2,5%, Budapesten 3,3% analfabéta. Az országban Nyugatról Kelet felé haladva növekszik az analfabéták száma. Amíg Sopron vm-ben csak 4,1%, addig Szabolcs és Ung vm-ben már 20%. A nők és a férfiak viszonylatában analfabéta a férfiak 7,9%-a, nőknek pedig 11,3%-a. Az elemi iskolát végzett legfiatalabb korcsoportok mutatták a legkedvezőbb arányokat. A 12-14 éveseknek csak 2,5%-a, a 10-11 éveseknek pedig csak 1,5%-a volt analfabéta. Ugyanakkor a 60 éven felüliek közt 20% nem tudott írni és olvasni.⁴⁸

Az analfabétizmus dualizmus kori „színe és visszája”
A magyarországi analfabétizmus 1869 és 1910 közötti történetének kutatási eredményeit igen részletesen foglalta össze Dányi Dezső.⁴⁹

⁴⁷ Simon Gyula: Neveléspolitikai dokumentumok az ellenforradalmi rendszer időszakából. 1919–1931, Bp. 1959. 25. p.

⁴⁸ Uj Idők Lexikona. Első kötet. A-ALMAFA. Bp. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet RT. Kiadása. 1936, 369. p.

⁴⁹ Dr. Dányi Dezső: Az írás-olvasás elterjedése Magyarországon, Demográfia, 1964, 2. sz. és Dr. Mikes Gábor: A népesség műveltségi színvonalának megállapítása Magyarországon, 1869-1963, Demográfia, 1964, 2. szám. A kutatást a Központi Statisztikai Hivatal,

Év	Az analfabéták száma és a lakossághoz viszonyított %-a	
1920	1 090 715	Vagyis a hat éves és azon felüli lakosság 15,2%-a analfabéta
1930	734 853	Vagyis a hat éves és azon felüli lakosság 9,6%-a analfabéta

Dányi szerint az 1910-ig tartó fejlődést többek között azt bizonyította, hogy amíg a vizsgált korszak kezdetén az ország központi területén volt a legmagasabb az írni-olvasni tudók arányszáma, addig a rákövetkező fél évszázad alatt éppen a peremrégiókban volt kimutatható a legnagyobb mértékű fejlődés. A 19. század közepén nem a legharagosodottabb magyar városok analfabétizmusa a legkisebb, hanem az iskolavárosoké, a régi kultúrcentrumoké. Debrecen, Sopron és Pécs például megelőzték Budát és Pestet. Feltehető, hogy a bevándorlók, nagyrészt írástudatlan napszámos- és cselédreteg még bő munkaalkalmat talált a primitív szervezettségű iparban és építkezéseknél és jelentős mértékben lerontotta a fejlődő városok kulturális szintjét. Később azonban ez a jelenség megszűnt és a városi népesség írástudatlanságát a munkásosztály nyomora idézte elő.

Dányi úgy vélte, hogy az analfabétizmus mértékét és felszámolását nagymértékben az iskolahálózat nagysága és sűrűsége, továbbá egyes tájak gazdasági, valamint társadalmi viszonyai határozták meg. Legjellemzőbb példának tartotta, hogy a török által legjobban elpusztított és újraterelített déli területek kiemelkedő kulturális szintet értek el a 19. század közepére, mert a császári és a katonai közigazgatás itt már a 18. században sűrű iskolahálózatot létesített.

Dányi szerint a nemek közötti különbség az analfabétizmus terén is jól kimutatható volt. A nők analfabétizmusa 1910-ben is 10%-kal volt nagyobb, mint a férfiaké. Az egyes régiók minimális és maximális értékei között azonban nagyobb volt a különbség. A vizsgált időszakban a két nem analfabétizmusának csökkenése közel párhuzamosan haladt előre, illetve a nőknél csak az utolsó évtizedben gyorsult fel a fejlődés üteme.

A kutatásai alapján nem tartotta valószínűnek, hogy az analfabéta népesség nagyobb arányokban halálozott el, mint az írni-olvasni tudók. 1910-ben az életben lévő 60-70 évesek között 10-15 %-kal volt magasabb az írni-olvasni tudók aránya.

Az írás-olvasás tanítása még az általános tan kötelezettség és az állami iskolaügy kifejlődése után is jelentős mértékben az egyházak tevékenységéhez kapcsolódott. Az azonos vallású népesség analfabétáinak aránya nagymértékben hullámzott a tájak gazdasági vagy társadalmi adottságai szerint. Ugyanakkor a felekezeti hovatartozás a 19. század második felében már nem alkotott számos különbségtévő tényezőt az írás-olvasás elsajátítása Móricz Miklós által vezetett Népeségstudományi Kutató Csoportja 1964-ben fejezte be.

terén. A tömeges népoktatás kifejlesztése már nem az egyházi szervezettől függött.

Nagy Péter Tibor⁵⁰ tanulmányában figyelemre méltó szemléleti és módszertani problémára hívta fel a figyelmet. A kutatásai során arra a következtetésre jutott, ha „mereknek” tekintjük a nemzetiségi hovatartozás kategóriáit akkor joggal lehet beszélni szláv és román népesség jelentős hátrányáról, ha viszont a kategóriákat dinamikusan kezeljük, akkor a nemzetiségek fejlődése szempontjából lényegesen pozitívabb képet kapunk a dualizmus-kori oktatáspolitikáról. Javasolta „újragondolni, újraelmezni a történeti Magyarország vonatkozásában a nemzetiség és iskolázottság leírását, hiszen az, hogy egy meghatározott időpontban pl. a „románok mennyivel iskolázatlanabbak, mint a magyarok” nemcsak az adott etnikai csoportokba születők különböző esélyei által meghatározott, hanem többféle értelemben is dinamikus: egyrészt, mert az egyén anyanyelvi csoporthoz tartozását befolyásolja az iskolázottsága; másrészt, mert saját etnikai altársadalmán belül alacsonyabb iskolázottságnak is ugyanaz a funkcionális értéke és haszna; harmadrészt, mert iskolázottsága az aggregátum saját történelmi idejében egy gyorsuló vagy lassuló javulás eredménye; negyedrészt, mert a vele még egy munkaerőpiacon lévő előző nemzedékeliekhez képest más az értéke stb. stb.

Például a sokféleképpen elemezhető „nemzetiségi iskolázottsági adatok” – nál nem csak a nemzetiség, de az *iskolázottság* is mást jelent, mint amit első ránézésre gondolnánk. „A Bereg megyei 50-59 éves német férfiak magas analfabétizmusa” adat teljesen egzakta: mégsem igaz belőle egy szó sem. Ugyanis: a „Bereg megyei 50-59 éves német férfiak” valójában leginkább jiddis anyanyelvű zsidók, akik szinte mind tudtak *héber betűkkel* írni és olvasni, csak éppen az 1910-es népszámlálás az efféle írástudást nem jelezte. /Az 1910-es korabeli publikált adatokból nem derül ki, csak kiszámolható, hogy a beregi férfiak 6,2%-a volt német anyanyelvű zsidó, 2,6%-a pedig német anyanyelvű katolikus./ Az pedig csak az 1941-es népszámlálásból derül ki, hogy a beregiek 6,7%-a jiddis anyanyelvű. /A zsidó, 1993, 97/ Bereg megyében az 1850 és 1870 között született nemzedékben az izraeliták alfabétizmusának mértéke a reformátusokhoz /akik több mint 99%-ban magyar anyanyelvűek/ képest 0,83-as alulreprezentációt mutat, az 1897–1900-ban

50 Nagy Péter Tibor: Dinamikus, perszonalizált kategóriák: oktatás.uni.hu/szovegek/NPT/dinamikus_perszonalizaltkategoriak.doc /letoltve:2011. november 19./

születettek vonatkozásában már 1,05-ös felülreprezentációt, azaz az ortodox zsidók latin betűs alfabetizmusa 1910-re a helyi magyar anyanyelvű reformátusoké fölé emelkedik. A zsidó gyerekeknek nem kevesebb, mint 88%-a állami iskolába jár, izraelita iskola egyáltalán nem működik.

Továbbá – fejtegette Nagy Péter Tibor – ami az utóbbi évtizedek történetírásában és neveléstörténet-írásában a *történetesen* magyar nemzeti identitás számára sérelmes, a *Van Swieten-féle* 1770-es évekbeli, vagy *Leo Thun-féle* 1850-es évekbeli modernizáló és *egyben németesítő* lépések hasznait a magyar egyének, *s ezért* a magyar társadalom modernizációja szempontjából is nagyobbak ítéli, mint e folyamat kárait. Azt állítjuk, hogy a néhány évtizeddel későbbi *Trefort*, *Csáky*, *Wlassics* vagy éppen *Berzeviczy Albert* nevéhez kötődő *történetesen* a román, szerb, szlovák, rutén nemzeti identitás számára sérelmes modernizáló és egyben magyarosító lépések hasznait a román, szerb, szlovák, rutén egyének, *s ezért* a román, szerb, szlovák, rutén társadalom modernizációja szempontjából is nagyobbak ítéljük, mint kárait. Különösen azért,

mert a történelmi következmény mindkét esetben analóg: a magyar társadalom iskolázódott és modernizálódott, *de nem németesedett el*, a román, szerb, szlovák, rutén társadalom iskolázódott és modernizálódott, *de nem magyarosodott el*. Nyugat-Szlovákia három olyan megyéjét nézve, ahol elsősorban többségben szlovákok laknak: Árva-ban az analfabetizmus egyetlen nemzedéken belül /1880 és 1910 között/ 20-ról 10%-ra, a nőknél 40-ről 11%-ra, Liptóban 14-ről 7%-ra, a hölgyeknél 25-ről 7%-ra, Trencsénben 28-ról 16%-ra, a nőknél 60-ról 20%-ra csökken! A szlovák társadalom egykor meghatározó analfabéta tömbje az állami iskolaépítések révén kicsiny csoporttá zsugorodott. Az 1897-1900 között született nemzedékben összehasonlítva a szlovákok és magyarok alfabetizmusát – a Nyugat-Felvidék régiójában pontosan azonos, 1,05-ös alfabetizációs, s hasonlóképpen 1,05-ös tankötelezettség teljesítő magyar fölényről beszélhetünk – pedig az írni-olvasni tudást otthoni megkérdéssel a népszámlálás, a tankötelezettség teljesítést – a szolgabírók és tanítók nyilvántartásai segítségével – a tanügyvizsgatás mérte.

